

Prägeln på myntet

Tal vid utdelningen av Statsrådet Mauritz Hallbergs pris den 16 maj 2019

Ärade ordförande för Svenska litteratursällskapet, mina damer och herrar. Jag har inte lyckats spåra något närmare samröre mellan statsrådet Mauritz Hallberg och konstnären Helena Westermarck, men sannolikt kände de båda åtminstone till varandra, för de hade mycket gemensamt. Båda två var varma förespråkare för den svenska kulturen i Finland och båda två var involverade i Svenska Folkpartiet, enda sedan partiet grundades 1906: Helena Westermarck ställde upp som partiets kandidat i lantdagsvalet 1907 och Mauritz Hallberg invaldes för partiets räkning tre år senare i enkammarlandtdagen 1910. Båda två ville genom testamentariska donationer till Svenska litteratursällskapet, främja de ekonomiska förutsättningarna för den svenska kulturens odling i Finland.

För Helena Westermarcks del var det hennes upplevelser som konstnär som gjorde att hon blev donator: hon hade konkret sett vilken betydelse ett stipendium eller pris kan ha för den som ägnar sig åt konsten eller litteraturen. I en aforism som Westermarck publicerade i kvinnosaksföreningen Unionens tidskrift *Nutid* i december 1904, skrev hon så här: "För att uppskatta förtjänsten hos människorna och deras värk, fordras ett ädelmodigt hjärta och ett gott förstånd. För att tadla och kritisera behövs bara en smula elakhet". Aforismen vittnar om att Westermarcks konstnärliga väg hade kantats av både framgångar och besvikelser. Besvikelserna förorsakades i allmänhet av oförstående kritiker som fäste mer uppmärksamhet vid Westermarcks kön än vid hennes budskap och av en omgivning som inte gav kvinnliga konstnärer en möjlighet att utöva sitt yrke på samma villkor som män.

I min avhandling ville jag ta reda på hur Westermarcks väg ut i offentligheten egentligen såg ut under slutet av 1800-talet, och hur hon presenterade sig själv som konstnär inför en omgivning som inte alltid var så van vid att se en kvinna i den här rollen. När jag läste Helena Westermarcks romaner och noveller, hennes många biografier över andra skrivande och målade kvinnor, hennes brev, dagböcker, tidningstexter, tal och memoarer kunde jag se att en konstnär för Westermarck kännetecknades av en exceptionell och medfödd kreativitet eller skaparförmåga, ett skarpt intellekt och en förmåga till kritisk analys. I Westermarcks samtid fanns det emellertid många som gjorde gällande att alla dessa egenskaper var beroende av utövarens kön och att kvinnor helt enkelt saknade förutsättningar för logik, rationalitet och analys. Filosofer och vetenskapsmän från Immanuel Kant till kriminologen Cesare Lombroso vidhöll också att kvinnor inom konsten bara kunde efterlikna, kopiera, reproducera och härma, till skillnad från manliga konstnärsgenier som skapade någonting genuint nytt och eget. Det frapperande i Westermarcks texter är därför hur de på ett fullständigt självklart sätt befolkas av både manliga och kvinnliga konstnärer som utövar sitt yrke med samma begåvning, samma talang och samma brinnande hängivenhet. Om de kvinnliga konstnärerna kanske inte alltid är lika framgångsrika som sina manliga kolleger, så beror det i Westermarcks skildringar aldrig på en bristande förmåga, utan på *bristande möjligheter* att utveckla förmågan.

Och just detta med möjligheter anknyter ju starkt till stipendier och priser. För att utveckla sin förmåga krävs det ju som bekant vissa ekonomiska förutsättningar för att ostört kunna ägna sig åt just detta. På Westermarcks tid var de stipendier som kunde sökas för konstnärligt arbete ännu ganska få. Det mest eftertraktade stipendiet som förknippades med den största prestige – det så kallade Hovingska stipendiet – hade delats ut sedan 1873. Under den tid Westermarcks aktiva karriär inom måleriet pågick, hade det ännu

aldrig tillfallit en kvinna. Så skedde först år 1888 när Helene Schjerfbeck som första kvinna fick stipendiet.

Det, att det mest prestigefyllda stipendiet av dem alla, aldrig hade tilldelats en kvinna, sände givetvis ett tydligt budskap om hur kvinnors konst värderades till Helena Westermarck och hennes många kvinnliga kolleger. Ändå var förväntningarna många gånger höga: "Får jag det ej, så slår jag för alltid måleriet ur hågen och rör aldrig en pensel", slog Westermarck sålunda fast i ett brev till sin bror Rudolf år 1883 när hon precis hade ansökt om ett mindre resebidrag för att kunna fortsätta sina studier i Paris.

Just den gången lyckades Westermarck faktiskt få sitt stipendium och reste därför redan nästa år till Paris för att fortsätta sina studier. Men här fick hon i praktiken erfara en av stipendiatlivets baksidor: att leva på ett litet stipendium kräver ofta att man drygar ut kassan med arbete vid sidan om. Det gjorde också Westermarck som inledde en verksamhet som frilansande kulturskribent för att försörja sig. Med tiden ledde detta till att hon helt övergav sin pensel för att i stället fokusera på en karriär med penna i hand. Under loppet av denna karriär kom hon så småningom också att hamna på andra sidan av bordet; på den sida som skulle fatta beslut om utdelandet av stipendier och bidrag. År 1899 satt hon med i en kommitté inom Konstnärsgillet, som skulle fatta beslut om hur man skulle fördela ett antal stipendier. För sin bror Edvard berättade Westermarck om detta möte så här:

"Det röstades för att gifva ut pengarna som små stipendier åt unga för[attare]. Jag hatar små stipendier – dela 1600 m[ark] i några små stipendier – hvad har litteraturen för nytta däraf? Djupast i min själ tänkte jag att hälften av stipendiet behövs till cigarrer – men det sade jag inte, ty de vise männen omkring mig sutto med cigarr i mund."

Trots allt detta innebar Helena Westermarcks upplevelser av stipendier och priser inte bara besvikelser utan också sådant som visade att förändringens vindar långsamt hade börjat vädra ut

cigarröken ur kabinetten. Nya donatorer satte nya villkor för hur de allmännyttiga medlen skulle fördelas. År 1918 erhöll Helena Westermarck ett pris av Svenska litteratursällskapet ur Anna Augusta Granbergs testamentsfond. Priset var det första som delades ut ur fonden och enligt testamentators önskan skulle det uttryckligen tillfalla en kvinnlig författare. Något liknande skedde också när Westermarck själv till slut gick bort år 1938. Då testamenterade nämligen även hon sina tillgångar på ca 600 000 mark till litteratursällskapet med villkoret att pengarna skulle användas för att premiera "något tryckfärdigt arbete av skönlitterär eller biografisk art". Några villkor om mottagarens kön ville Westermarck inte ställa upp. Hon hade när allt kommer omkring alltid talat för just *lika villkor* för män och kvinnor att utöva sitt yrke. Men däremot antecknade Westermarck det som sin önskan att åtminstone en av de tre personer som skulle utse pristagaren skulle vara "någon av litteratursällskapets kvinnliga medlemmar". Westermarck ville på så vis se till att kvinnor inte bara tilldelades stipendier och priser utan också satt med i de kabinetten där pengarna fördelades.

Den enkla bakgrunden till denna sin sista önskan hade Westermarck formulerat redan 1904 i en annan av sina aforismer: "En annans tro på oss blir liksom prägel på myntet", förklarade hon här, och förtydligade ytterligare: "en annan människas tro skänker våra önskningar och planer den fasta form som fodras för att omsätta dem i handling". För även om det givetvis är viktigt att ta sig själv på allvar och tro på det man gör, så blir det inte mindre viktigt att det också finns andra som uppmuntrar, stöder och tror – också ekonomiskt. Så innan jag höjer mitt glas för Mauritz Hallberg, för jämställdheten och för den svenska kulturen i Finland idag, vill jag därför yttra ett tack till alla de som på olika sätt har satt sin prägel på mitt mynt: ett tack till Svenska litteratursällskapet som bland annat finansierade forskningsprojektet "Kretsen kring Edvard Westermarck och det tidiga 1900-talets idélandskap" som jag haft förmånen att arbeta inom, till Finska

Vetenskaps-Societeten som gav ut min avhandling och framför allt till alla som hjälpt och stött under alla år. Och till slut vill jag förstås också rikta ett stort tack till prisnämnden som uppenbarligen har gjort så som Westermarck förespråkade och läst mitt arbete med "ett ädelmodigt hjärta och ett gott förstånd".

Skål.